

"יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ"

הרב פרופ' דניאל הרשקוביץ
רב שכונת אחוזה רבתי, חיפה. יו"ר ארגון הסגל האקדמי בטכניון.

החברה הפתוחה בה אנו חיים, והשוונות הרבה של דעות, גישות, אמונות ותרבויות להן אנו נחשפים, יוצרים קשיים ופיתויים רבים. אמצעי התקשורת השונים – הרדיו, הטלוויזיה, העיתונות, הספרות וכו' – מסיטים את תשומת הלב לכיוונים לא רצויים. אנשים נתקלים באוניברסיטאות ובמכללות בדעות שונות וערכים שונים. אנשים באים במגע עם בעלי דעות שונות. כיצד עלינו להתמודד עם הקשיים האלה? יש הבוחרים לעשות זאת בהתבדלות. נראה שגישה זאת, שמקורה בחוגים חרדיים, קונה לה יותר ויותר חסידים גם בקרב הציבור הדתי הלאומי. האם, אכן, זאת הדרך?

שלמה המלך אומר^א:

"וְאִם יִתְקַפוּ הָאֶחָד הַשָּׁנִים יַעֲמְדוּ נִגְדוֹ וְהַחוּט הַמְּשֻׁלָּשׁ לֹא בְמַהְרָה יִנָּתֵק".

מה הוא אותו חוט משלש? התשובה לכך מצויה במשנה^ב:

"כָּל שֵׁשָׁנֹו בְּמִקְרָא וּבְמִשְׁנָה וּבְדֶרֶךְ אֶרֶץ, לֹא בְּמַהְרָה הוּא חוּטָא, שְׁנֵאמַר: 'וְהַחוּט הַמְּשֻׁלָּשׁ לֹא בְּמַהְרָה יִנָּתֵק'. וְכָל שְׁאִינוֹ לֹא בְּמִקְרָא וְלֹא בְּמִשְׁנָה וְלֹא בְּדֶרֶךְ אֶרֶץ, אֵינוֹ מִן הַיָּשׁוּב".

החוט המשלש הוא, איפוא, השילוב של תורה (מקרא ומשנה) עם דרך ארץ. המובן שמקובל ליחס למונח "דרך ארץ" הוא נימוסים והליכות, אך מסתבר כי חז"ל מייחסים לו בהרבה מקומות מובן אחר. על המשנה^ג:

"רַבֵּן גַּמְלִיאֵל בְּנוֹ שֶׁל רַבִּי יְהוּדָה הִנְשִׂיא אוֹמֵר, יִפֶּה תִלְמוּד תוֹרָה עִם דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שִׁיגִיעַת שְׁנֵיהֶם מְשַׁכַּח עֵוֹן. וְכָל תוֹרָה שֶׁאֵין עִמָּה מְלָאכָה, סוֹפָה בְּטָלָה וְגוֹרְרַת עֵוֹן".

מפרש רבינו יונה:

"רצונו לומר: דרך ארץ – מלאכה, כי לשון דרך ארץ פעמים שהוא כמשמעו ופעמים שהוא אמור למלאכה, הכל לפי הענין".

כן מופיע בספר "מגן אבות" לרשב"ץ:

"דרך ארץ - והוא העסק בצרכי מזונותיו, מלאכה או עסק או סחורה, כי שניהם כאחד טובים, אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך".

לפי המשנה, איפוא, חשוב לשלב בין תלמוד תורה לבין העיסוק במלאכה. אדם יכול לחשוב כי השילוב הזה חיוני רק כדי להבטיח את פרנסתו, כדי שלא יזדקק לבריות ולא יפול כעול על החברה, אך אם מובטחת לו פרנסתו ממקום אחר, אולי לא ראוי לו אלא לעסוק בתורה לבדה. המענה לחשיבה כזאת מצוי במשנה^ד:

"שְׁמַעֲיָה וְאַבְטַלְיוֹן קָבְלוּ מֵהֶם. שְׁמַעֲיָה אוֹמֵר, אֶהוּב אֶת הַמְּלָאכָה, וְשְׁנָא אֶת הַרְבֵּנוּת, וְאֵל תִּתְּנֵדַע לְרֵשׁוֹת".

^א קהלת ד, יב

^ב קידושין א, י

^ג אבות ב, ב

^ד אבות א, י

ר' עובדיה ברטנורא מסביר שם:

"אהב את המלאכה - אפילו יש לו במה להתפרנס חייב לעסוק במלאכה, שהבטלה מביאה לידי שיעמום".

בעל התוספות יו"ט מראה כיצד דייק זאת רע"ב בלשון המשנה:

"כתב הר"ב 'אפילו יש לו במה להתפרנס וכו', דהשתא אינו עושה המלאכה מפני שכרה אלא לאהבתה בעצמה, והיינו 'אהוב' דקאמר, ולא אמר: 'עשה מלאכה'".

תובנה זאת נמצאת גם בדברי הגמרא^ה:

"אמר חזקיה, דאמר קרא: 'קָאָה חַיִּים עִם אִשָּׁה אֲשֶׁר אֶהְבֶּת', אם אשה ממש היא - כשם שחייב להשיאו אשה, כך חייב ללמדו אומנות, אם תורה היא - כשם שחייב ללמדו תורה, כך חייב ללמדו אומנות".

החיוב ללמד את הבן אומנות שקול אצל חז"ל לחיוב ללמדו תורה, או להשיאו אשה. דברים אלו נוקבים עד כדי כך, שעל זה נאמר:

"רבי יהודה אומר: כל שאינו מלמד את בנו אומנות - מלמדו ליסטות. ליסטות סלקא דעתך? אלא, כאילו מלמדו ליסטות".

יתירה מזאת, השילוב הנ"ל הוא לא רק מומלץ, או אפילו חיוני, כי אם הכרחי. אי אפשר בלעדיו, שכן אומרים חז"ל^ו:

"רבי אלעזר בן עזריה אומר, אם אין תורה - אין דרך ארץ. אם אין דרך ארץ - אין תורה".

על משנה זאת אומר הרמב"ם^ט:

"רוצה לומר בזה שכל שנים מאלו - כל אחד משניהם - מועיל במציאות האחר ומשלים זולתו".

וכן כותב ר' עובדיה ברטנורא:

"אם אין דרך ארץ וכו' - סוף שתורתו משתכחת ממנו".

השילוב הנ"ל הכרחי שכן ישנה הפריה הדדית בין תלמוד התורה של האדם לבין עיסוקו במדע ובמלאכה. בהקשר זה ראוי לצטט את הדברים הנפלאים הבאים, מתוך נאומו של הראי"ה קוק בטקס חנוכת האוניברסיטה העברית בשנת תרפ"ה:

"המאורע הגדול של היום הזה, פתיחת המכללה העברית בירושלים בהר הצופים, בטקס כל כך נהדר, בחגיגה כל כך מלאה נהרה, בקבוץ אלפים ורבבות של בנינו ובנותינו מכל אפסי ארץ-ישראל ומארצות הגולה, מציג לפנינו את חזון הקודש של נבואה זו כמו חי בצורה של זעיר אנפין. שני מהלכים יש לרוח ישראל. מהלך אחד פנימי כלו קודש, כלו משמש להעמקת רוחו, ולאור תורתו בקרבו פנימה. לזה שמשו כל מכוני התורה

^ה קידושין דף ל ע"ב

^ו קהלת ט, ט

^ז קידושין דף כט ע"א

^ח אבות ג, יז

^ט פירוש המשניות שם

אשר מעולם, מבצרי הנשמה אשר לישראל, הישיבות שהיו ושהנן, ושעתידות להיות בתוכנו להגדיל תורה ולהאדירה, במלא מובנה גדלה ועשרה של השאיפה הקדושה הזאת בישראל מדור דור... המהלך השני של הרוח באומה, משמש לה לא רק להעמקת הקודש אשר לתורה בתוכה פנימה, כי אם גם שביל להוצאה והכנסה. להוציא מושגים וערכים של היהדות מתוך רשות היחיד שלנו אל רשות הרבים של העולם הכללי, שהרי בשביל כך הננו עומדים לאור עמים, ולהכניס גם מדעים כלליים מתוך האנושיות הרחבה, ולהתאים את הטוב והתעמולה שלהם לאוצר חיינו בטהרתם, שסוף כל סוף גם הכנסה זו משמשת להוצאה מוסברת ומופעת מתוך עולמנו אל העולם הכללי. לשם כך תוכל המכללה לשמש כלי מכשיר גדול ונשגב. ואהבת הדעת, אשר מאז היא מקננת בעם זו קנית, היא סמכתם לבנות היכל לחכמה ותושיה, והיום הזה אלפים ורבבות נאספו יחד לפתוח בחדות לב לרוחה את שערי הדעת".

השילוב של תורה עם מלאכה חיוני גם כיון שלפעמים אנו נזקקים לחכמות שונות וידע בתחומי חיים מגוונים כדי לראות הלכה. ניתן להביא דוגמאות רבות בהן אדם נזקק להבנה ברפואה או בטכנולוגיה כדי לפסוק הלכה. אך לא רק בחכמות אלה על האדם להתמצא. כיון שעיסוקנו במתמטיקה, נביא כאן שתי דוגמאות מני רבות בהן נדרש ידע (ואפילו ידע מעמיק) במתמטיקה כדי לפסוק הלכה.

כידוע, ההלכה מחייבת שימוש בכלים נפרדים לבישולי בשר וחלב. מה הדין במקרה ואדם בישל בטעות תבשיל חלבי בכלי בשרי, או להיפך? השולחן ערוך אומר:

"קדרה שבשל בה בשר לא יבשל בה חלב, ואם בישל בה בתוך מעת לעת - אסור בנותן טעם."

הרמ"א בהגהתו על אתר מוסיף:

"וצריך לשער כנגד כל הקדרה."

משמעות דבריו של הרמ"א היא כי התבשיל מותר באכילה רק אם, למשל במקרה של תבשיל חלבי שבושל בטעות בכלי בשרי, יחס הבשר לחלב הוא פחות מאחד לששים. לצורך זה, ההתייחסות אל דפנות הכלי היא כאל בשר, בשל בליעה אפשרית של בשר בהן, ולכן התבשיל מותר אם נפח הקדרה (התבשיל) הוא פי ששים ומעלה מנפח מעטפת הכלי. הלכה זאת מעוררת את הצורך בידיעה לחשב את נפח דפנות הכלי מול הנפח הפנימי של הכלי, כדי לברר את היחס ביניהם.

דוגמה נוספת היא בתחום בעיות הספיקה. ההלכה מחייבת שמקוה טהרה תכיל מים חיים ולא מים שאובים. מה דינו של בור של מים מכונסים שאמת מי גשמים זורמת דרכו ומזינה את תכולתו באופן שוטף? התשובה לכך ניתנת במשנה⁸⁷:

"בור שהוא מלא מים שאובין והאמה נכנסת לו ויוצאה ממנו לעולם הוא בפסולו, עד שיתחשב שלא נשתיר מן הראשונים שלשה לגין."

משמעות המשנה היא שהמקוה יוכשר רק כאשר כמות המים המקוריים שתותר בו לא תעלה על שלשה לוגים. נפחו של מקוה הוא 40 סאה. כל סאה היא 24 לוגים. במקוה ישנם, איפוא, 320 לוגים. המשנה מורה לנו, אם כך, שהמקוה יוכשר כאשר

⁸⁷ יורה דעה סימן צג סעיף א
⁸⁸ מקוואות ג, ג

מי הגשמים ימהלו את המים השאובים ביחס של 1:319. מתי יושג היחס הדרוש? הנטיה הראשונית היא לומר כי יחס זה יושג כאשר כמות מי הגשמים שתזרום דרך המקוה תהיה פי 319 מכמות המים השאובים, דהיינו 12760 סאים, שהם כ-187 מ"ק מים. זהו גם החישוב המופיע בביאור המשניות של רבי פנחס קהתי. למעשה, כמות זאת היא הרבה מעל ומעבר לדרוש. כדי לראות זאת, נשים לב שכל זרימה של 40 סאה מי גשמים דרך המקוה מקטינה את כמות המים המקוריים במקוה לפחות פי 2. ברור שאחרי 10 מנות של מי גשמים בנות 40 סאה כל אחת, היחס בין מי הגשמים למים השאובים יהיה לפחות 1:2. לכן, אחרי זרימה של 320 סאים, כבר נקבל שיחס מי הגשמים למים השאובים הוא כבר לפחות 1:512. לאמיתו של דבר, כמות מי הגשמים הנדרשת להכשרת המקוה היא פחותה בהרבה גם מכך. בעיה זאת היא בעית ספיקה פשוטה הנפתרת באמצעות משוואה דיפרנציאלית ליניארית מסדר ראשון, שמפתרונה מסתבר שכדי להכשיר את המקוה אנו זקוקים ל-230 סאים בלבד (כ-3.36 מ"ק) של מי גשמים.

לאור כל זאת, ברור שאל לו לבן התורה להינתק מהמדע, מהמלאכה ומהליכות העולם הזה כדי לשמר את תורתו. התורה היא תורת חיים, והיא קשורה קשר הדוק בכל מרכיביהם. יתירה מזאת, הניתוק אינו פותר את בעית היצר הרע. אדם יכול להינתק ממלאכה, ממדע, מעיתונים ומטלוויזיה, אך אינו יכול להינתק מיצר הרע. זה האחרון נמצא בכל מקום, כולל בקרב אלו שתורתם אומנותם. הנה, על דואג האדומי נאמר²³:

"דואג אדם גדול בתורה היה",

וכן²⁴:

"בוא ולמד מדואג שהיה ראש לסנהדרין, שנאמר אביר הרועים אשר לשאול".

ובכל זאת נאמר עליו²⁵:

"אמר רבי אמי: אין תורתו של דואג אלא משפה ולחוק".

מסתבר, שהיצר הרע יכול להופיע גם אצל אדם שחי בחממה של תורה, שכל מהותו פסיקה הלכתית, כפי שבא לידי ביטוי בפסיקתו של דואג שדוד אינו ראוי לבוא בקהל²⁶:

"וְכִרְאוֹת שְׂאוּל אֶת דָּוִד יֵצֵא לְקִרְאֵת הַפְּלִשְׁתִּי אָמַר אֶל אַבְנֵר שֶׁר הַצֶּבֶא בֶן מִי זֶה הַנֶּעַר אַבְנֵר²⁷ ... א"ל דואג האדומי: עד שאתה משאיל עליו אם הגון הוא למלכות אם לאו, שאל עליו אם ראוי לבא בקהל אם לאו. מאי טעמא? דקאתי מרות המואביה. א"ל אבנר, תנינא: 'עמוני' - ולא עמונית, 'מואבי' - ולא מואבית. אלא מעתה, 'ממזר' - ולא ממזרת! ממזר כתיב, מום זר. 'מצרי' - ולא מצרית! שאני הכא, דמפרש טעמא דקרא²⁸: 'על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים', דרכו של איש לקדם, ולא דרכה של אשה לקדם. היה להם לקדם אנשים לקראת אנשים, ונשים לקראת נשים! אישתיק! מיד²⁹: 'ויאמר המלך שאל

²³ תלמוד ירושלמי מסכת סנהדרין פרק י הלכה ב

²⁴ מדרש תהלים מזמור נב ועוד

²⁵ סנהדרין דף קו ע"ב

²⁶ יבמות דף עו ע"ב

²⁷ שמואל א יז, נה

²⁸ דברים כג, ה

²⁹ שמואל א יז, נו

אתה בן מי זה העולם. התם קרי ליה נער, הכא קרי ליה עלם? הכי קא אמר ליה הלכה נתעלמה ממך, צא ושאל בבית המדרש! שאל, אמרו ליה: עמוני - ולא עמונית, מואבי - ולא מואבית. אקשי להו דואג כל הני קושייתא, אישתיקו. בעי לאכרוזי עליה. מיד^ט: ועמשא בן איש ושמו יתרא הישראלי אשר בא אל אביגל בת נחש, וכתוב יתרא הישמעאלי? אמר רבא: מלמד, שחגר חרבו כשמעאל ואמר: כל מי שאינו שומע הלכה זו ידקר בחרב, כך מקובלני מבית דינו של שמואל הרמתי: עמוני - ולא עמונית, מואבי - ולא מואבית.

דוגמה נוספת לתאורת כבוד המעבירה את האדם על דעתו היא של ירבעם בן נבט, מלך ישראל. על גדולתו של ירבעם אומרת הגמרא^{כא}:

"וירבעם יצא מירושלם וימצא אתו אחיה השילני הנביא בדרך והוא מתפסה בשלמה חדשה ושניהם לבדם בשדה^{כב}. מאי בשלמה חדשה? אמר רב נחמן: כשלמה חדשה, מה שלמה חדשה אין בה שום דופי, אף תורתו של ירבעם לא היה בה שום דופי. דבר אחר: שלמה חדשה - שחידשו דברים שלא שמעה און מעולם. מאי ושניהם לבדם בשדה? אמר רב יהודה אמר רב: שכל תלמידי חכמים דומין לפנייהם כעשבי השדה."

והנה על גדולתו ונפילתו עקב רדיפת הכבוד אומרת הגמרא^{כג}:

"אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרך הרעה^{כד}. מאי אחר? אמר רבי אבא: אחר שתפשו הקדוש ברוך הוא לירבעם בבגדו, ואמר לו: חזור בך, ואני ואתה וכן ישי נטייל בגן עדן, אמר לו, מי בראש? בן ישי בראש! אי הכי לא בעינא."

עצם העובדה שירבעם זוכה לכך שהקב"ה "תופשו בבגדו" ופונה אליו מעידה על גדולתו של ירבעם. יתירה מזאת, ר' חיים שמואלביץ מדייק מהגמרא כי ירבעם היה גדול מדוד, שהרי כך נובע מהסדר בדבריו של הקב"ה: "ואני ואתה וכן ישי נטייל בגן עדן". מדוע, אם כן, הקשה ירבעם: "מי בראש?" אלא, הדברים כה נשאו חן בעיניו שירבעם רצה לשמוע זאת שנית. רדיפת כבוד זאת כבר הורידתו במדרגה, וכעת כבר "בן ישי בראש". בכל מקרה, מי מאתנו לא היה מוכן להצטרף לטיול בגן העדן לקב"ה ולדוד גם אם אנו השלישיים? והנה, אצל ירבעם – "אי הכי לא בעינא", והוא זורק הכל בשל תאוות הכבוד. נעיר כי יצריהם של שני גדולים עצומים אלה, דואג וירבעם, איבדום אפילו מהעולם הבא, כמאמר הגמרא^{כה}:

"שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להן חלק לעולם הבא. שלשה מלכים: ירבעם, אחאב, ומנשה... ארבעה הדיוטות - בלעם, ודואג, ואחיתופל, וגחזי."

היוצא מכל האמור לעיל כי הינתקות אינה פתרון, שכן היצר אורב לאדם בכל מקום. אין אנו מקילים ראש בפיתויים הגדולים הטמונים בהרבה מן הדרכים והאמצעים,

^ט שמואל ב ז'

^כ דברי הימים א ב, ז'

^{כא} סנהדרין דף קב ע"א

^{כב} מלכים א יא, כט

^{כג} שם

^{כד} מלכים א יג, לג

^{כה} סנהדרין דף צ ע"א

אך כל ארחתינו מלאות מהמורות, ובכל מקום עלינו להלך בזהירות כדי להיזהר מן הפחים הטמונים, כמאמר חז"ל^כ:

"רבי יהודה בן אילעי אומר כל העושה דברי תורה עיקר ודרך ארץ טפל עושין אותו עיקר בעולם הבא. דרך ארץ עיקר ודברי תורה טפל עושין אותו טפל בעולם הבא. משלו משל למה הדבר דומה? לאיסטרטיא שהיא עוברת בין שני דרכים, אחת של אור ואחת של שלג. אם מהלך כנגד האור - הרי נכווה באור, ואם מהלך נגד שלג - הרי הוא לוקה בצינה. כיצד יעשה? ילך בינתיים ויזהר בעצמו שלא יכווה באור ושלא ילקה בצינה".

כיצד נוכל להתגבר על מלכודות היצר? הגמרא אומרת^כ:

"חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה, שנאמר^כ: 'ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך וגו'". 'בכל לבבך' - בשני יצריך, ביצר טוב וביצר הרע".

על האדם למצוא את הדרך לעבוד את ה' בשני יצריו. אין מצפים מאתנו להרוג את היצר הרע, כי אין אנו יכולים לעשות זאת, אלא לתעלו לעבודת ה', כמאמר חז"ל^כ:

"כך הקב"ה אמר להם לישראל: בני, בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין, ואם אתם עוסקים בתורה - אין אתם נמסרים בידו, שנאמר^כ: 'הלוא אם תיטיב שאת', ואם אין אתם עוסקין בתורה - אתם נמסרים בידו, שנאמר: 'לפתח חטאת רובץ'".

האינטרנט, למשל, הוא מלא סיכונים, אך גם מלא סיכויים. האתגר הוא לתעל את השימוש בו לכיוון החיובי, כגון מחקרים תורניים, בבחינת^כ:

"תנא דבי רבי ישמעאל: אם פגע בך מנוול זה - משכהו לבית המדרש".

הבעיה של החברה בה אנו נמצאים אינה ריבוי הפיתויים. כלים רבים לו ליצר לתקוף את האדם בכל מקום ובכל חזית. הבעיה היא בעיה של חברת שפע, שהוא מקור גדול למכשלה, כפי שמסכמת הגמרא^כ:

"אמרי דבי רבי ינאי, כך אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם, בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו די - הוא גרם שעשו את העגל... אמר רבי אושעיא: משל לאדם שהיתה לו פרה כחושה ובעלת אברים, האכילה כרשינין והיתה מבעטת בו. אמר לה: מי גרם לך שתהא מבעטת בי - אלא כרשינין שהאכלתיך... אמר רב ששת: היינו דאמרי אינשי מלי כריסיה זני בישי, שנאמר^כ: 'פְּמַרְעֵיתֶם וַיִּשְׁבְּעוּ שְׁבָעוּ וַיִּרְם לָבָם עַל כֵּן שְׁכַחוּנִי', רב נחמן אמר מהכא^כ: 'וְרָם לָבָבְךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת ה' וְרַבֵּן אָמַר מֵהֵכָא לָהּ', וְאָכַל וְשָׁבַע וְדָשֵׁן וּפְנָה', ואי בעית

^כ מסכתות קטנות מסכת אבות דרבי נתן פרק כח
^כ ברכות דף נד ע"א ועוד
^כ דברים ו, ה
^כ קידושין דף ל ע"ב ועוד
^כ בראשית ד, ז
^כ סוכה דף נב ע"ב ועוד
^כ ברכות דף לב ע"א
^כ הושע יג, ו
^כ דברים ח, ד
^כ דברים לא, כ

אימא מהכא^ל: 'וַיִּשְׁמַן יִשְׂרוּן וַיִּבְעֵט'. אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מנין שחזר הקדוש ברוך הוא והודה לו למשה? שנאמר^ל: 'וְקִסְף הַרְבִּיתִי לָהּ וְזָהַב עָשׂוּ לְבַעַל'.

דרך ההתמודדות אינה בהינתקות מהחיים, אלא מתוך הבנה עמוקה ש"פּה תלמוד תורה עם דרך ארץ", ורק שילוב נבון ומושכל של כל יסודות חיינו יכול לנווט את דרך חיינו של האדם היהודי.

נסיים בהסברו של ר' נחום זאב, בנו של הסבא מקלם, למדרש^{לח}

'אם בחקתי תלכו'^{לט} - יכול אלו המצות? כשהוא אומר: 'ואת מצותי תשמרו' הרי מצות אמורות, הא שאינו אומר 'אם בחקתי תלכו' אלא שיהו ישראל עמלים בתורה.

שואל ר' נחום זאב: אם רוצים לומר לנו שנהיה עמלים בתורה מדוע משתמשים בלשון "אם בחקתי תלכו" המבטאת, לכאורה, עניין שונה? והוא עונה דרך משל – קבוצת בחורים יושבת ליד שולחן בישיבה ולומדת בדבקות. קשה להבחין בשוני בין הבחורים בעת לימודם. כעבור זמן מה הם מסיימים את לימודם וכולם, להוציא אחד, פונים ללכת. מדוע אותו אחד נותר לבדו ליד השולחן? מסתבר שהוא נכה שאינו יכול ללכת. אומר ר' נחום זאב: ההבדל בין האנשים אינו ניכר כאשר הם לומדים בצוותא בישיבה. בחממה של תורה הם נראים דומים. ההבדל ניכר כאשר צריך ללכת. העמלים בתורה הם אלו שאינם רק עוסקים בתורה, אלא אלו המהלכים עם התורה בכל ארחות החיים.

---

^ל דברים לב, טו

^{לז} הושע ב, י

^{לח} ילקוט שמעוני פרשת בחוקותי רמז תרעא

^{לט} ויקרא כו, ג